

Розділ IV

DOI 10.34132/IDU.2021.08-04

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ МОЛОДІ ЯК ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ МІСЦЕВИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

(Палагнюк Ю. В., Костєва Т. Б., Файчук О. Л.)

4.1. Соціальна активність молоді як одна із основ формування європейського соціального простору в Україні

4.2. Людський капітал як фактор регіонального розвитку соціально активної молоді

4.3. Соціально відповідальна молодь як потенціал регіонального розвитку в умовах децентралізації

Висновки та узагальнення до розділу IV

4.1. Соціальна активність молоді як одна із основ формування європейського соціального простору в Україні

У сучасних умовах розвитку нашої держави актуальним є наукова розробка і практична реалізація нової системи соціально активної молоді, громадянського виховання як основи соціальної активності. Її мета полягає у формуванні системи громадянських якостей серед молодих людей, внутрішньої потреби, готовності і розуміння необхідності відстоювати та захищати свої інтереси та інтереси своєї держави – України, реалізувати особистий потенціал для розвитку нашої держави в умовах необхідності зміцнення національної безпеки.

Ідея про те, що саме від молоді залежить доля країни, сьогодні як ніколи, має бути реалізована у всіх країнах світу, а особливо в Україні. Молодь – це та частина суспільства, яка свою енергію, потенціал, віру у майбутнє, прагнення до кращого має реалізовувати в своїй країні, при цьому повністю відчуваючи підтримку держави та співвітчизників. Молоді та енергійні люди – це надія на стабільний соціально-економічний розвиток, можливість для держави бути конкурентоспроможною на теренах світового ринку товарів та послуг, «бути в тренді», йти в один крок з інноваціями.

Молодь – це творчість, сила, ентузіазм, бачення цілей, прагнення до здійснення мрій. Саме тому, означена категорія, на нашу думку, має бути пріоритетною у розбудові громадянського суспільства з високими європейськими цінностями.

Сучасне розуміння активного громадянина, соціально активної молоді зумовлене соціальним замовленням української держави в галузі освіти й виховання, котре конкретизується у державних документах, де зазначається: «формування особистості та професіонала – патріота країни, який усвідомлює свою належність до сучасної європейської цивілізації, чітко орієнтується в сучасних реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлений до життя і праці у XXI столітті» [12, с. 4].

Українська держава, яка знаходиться в процесі європейської інтеграції після підписання і початку імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, потребує від нового покоління – молоді – громадянської і політичної активності, відстоювання і пропонування європейських цінностей та ідеалів як одну із основ формування європейського соціального простору в Україні.

У педагогіці та психології доведено, що ціннісні орієнтації й основні знання з активної соціальної позиції у суспільстві формуються в юнацькому віці. Саме цей період є сензитивним щодо формування рис майбутнього громадянина. У цій перспективі розумовий розвиток молоді та їх оволодіння мовленнєвою культурою – це два головних джерела для формування основ політичної й громадянської культури [12, с. 5].

До критеріїв та показників соціально активної, зрілої громадянської молоді з європейськими показниками можна віднести наступне:

- громадянську самосвідомість із показниками: усвідомлення значущості громадянської зрілості, вибір ідеалів, що виступають як вирішальні життєві цілі, соціально-моральна самооцінка, рефлексивна позиція;
- світогляд з показниками: тип громадянського поведіння й діяльності, ціннісні орієнтації, переконання;
- патріотизм із показниками: готовність захищати інтереси Батьківщини, гордість за минуле та сьогодення, готовність підпорядковувати особисті інтереси суспільним;
- політичну та правову культуру з такими показниками як: повага до законів і норм співжиття, політична активність, інтернаціоналізм;
- соціальну активність з наступними показниками: стійкий інтерес до суспільної роботи, активна громадянська позиція, прагнення до лідерства [18].

Процес формування громадянської зрілості в такому напрямку як соціальна активність сприяє громадянському самовизначенню особистості – соціальної, особистісної, життєвої, що безпосередньо пов'язано з громадянською позицією, тобто готовністю виконувати громадянські обов'язки перед державою, суспільством.

Фундаментальна вимога соціально активного суспільства полягає у тому, щоб людина жила за власний рахунок, розвивалася як особистість, як професіонал та приносила користь суспільству. Тому для сучасної молоді важливе значення мають такі риси характеру, як: творчість, працьовитість, самореалізація. Праця виховує й удосконалює людину, має на неї сугестивний вплив. Якщо вона постійно мобілізує свою волю і виконує працю якнайкраще, то одержує велику нагороду у вигляді перемог духу [16]. Відповідно, для соціально активної людини важливим є саморозвиток протягом життя.

Творча людина не тільки бачить свою життєву перспективу, а й виділяється своїм оптимізмом, почуттям гумору, самовпевненістю – рисами, які полегшують життя як їй самій, так і тим, хто працює поруч. Прагнення самореалізації передбачає глибоке самопізнання людини, яка таким чином повинна досягти рівноваги між рівнем своїх домагань і реальними можливостями життя та можливостями її самої. Правильний вибір заняття стає чинником власного успіху. Невдача тут веде до зневіри, бунтарства, деструкції, нещастя людини й суспільства [20, с. 125-126].

Таким чином, вищезазначене свідчить про те, що вкладення освітніх та виховних інвестицій у розвиток людського капіталу молоді є передумовою для формування соціально активної молоді. У свою чергу високий рівень соціальної активності вказує на громадянську позицію, що є вагомим вкладенням в розвиток людського капіталу.

На початку XXI століття спостерігається швидке поширення вартостей громадянського суспільства у всьому світі. Вважається, що це процес природовідповідний, і до засад демократії як до найкращої форми управління державою рано чи пізно прийдуть всі держави світу. Відповідні процеси сприяють не лише появі демократичних державних устроїв, але й становленню нової людини – вільної, творчої, самовідповідальної, яка здатна змінити в суспільстві все – соціально активної молоді [15].

Слід зазначити, що для активізації суспільства потрібна ідея, а починати треба з підтримки молоді, з вкладенням у її людський капітал. Чим більше активною буде молодь, тим більше шансів отримати активне громадянське суспільство в державі загалом.

Можна переконатися в тому, що майбутнє будь-якого суспільства у великій мірі визначається громадською свідомістю молоді, яка щорічно вступає в активне соціально-політичне життя [17]. Це можливо якщо в молоді є соціально активна позиція.

Наголосимо, що саме молоді належить приймати стратегічне рішення на наступних етапах розвитку держави і суспільства, будувати та розвивати громадянське суспільство, демократичний політичний устрій. Більш того, саме молодь постає джерелом вдосконалення всіх сфер суспільного життя, є ініціатором реформ та забезпечує соціальну мобільність суспільства.

Отже, «соціальна активність – це сукупність форм людської діяльності, свідомо орієнтованої на рішення завдань, які постають перед суспільством, соціальною групою в цей період. Соціальна активність може проявлятися у різних сферах: трудовій, культурній» [21].

Не вся молодь нашої країни є соціально орієнтованою, але більшість бере участь у різних молодіжних організаціях, в органах студентського самоуправління, координаційних радах, волонтерських проектах.

Соціально активна молодь відрізняється в суспільстві своєю свідомою продержавницькою поведінкою та концентрацією на духовній, а не лише на матеріальній стороні життя. Найбільше соціальна активність молоді проявляється в:

- участі в різних молодіжних організаціях ;
- органах студентського самоврядування (студпарламенти) і координаційних радах – через такий досвід поступово з'являться механізми впливу молоді на державну політику у різних сферах;
- соціальних проектах молоді на громадських засадах (просвітницькі програми, програми роботи з дітьми, молоддю, людьми із спеціальними потребами, людьми похилого віку, ветеранами);
- волонтерські проекти (організація різних фестивалів, добродійні вечори, поїздки в дитбудинки, адресна добродійна допомога) [17].

Аналізуючи наукові дослідження, ми визначаємо низку основних компонентів, які потребують особливої уваги щодо впровадження інноваційних технологій у розвитку людського капіталу як чинника формування соціально активної молоді, а саме:

- лідерські якості (якості, необхідні для здійснення лідерської діяльності, яка є невід'ємним атрибутом соціально активної молоді в сучасних умовах).
- ціннісно-мотиваційний компонент (цінності, мотиви, установки та ін., які визначають рівень та спрямованість соціальної активності молоді).
- емоційно-регулятивний компонент (сукупність емоційно-регулятивних характеристик молоді, які визначають здатність молоді регулювати свою поведінку в різних ситуаціях соціальної активності);
- комунікативний компонент (сукупність комунікативних якостей молоді, які забезпечують успішне спілкування та взаємодію молоді з різними соціальними групами).

У дослідженні М. Карамушки «Особливості формування експерименту для розвитку психологічних якостей соціально активної молоді» встановлено якості, які потребують розвитку в соціально активної молоді:

- лідерський потенціал;
- емпатія, взаєморозуміння;
- контроль агресії;
- розвиток мотивації досягнення, гуманізму, патріотизму;
- стресостійкість, зменшення та уникнення фрустрації, комунікативний контроль;
- впевненість у собі, вміння вести переговори [10, с.111-115].

На наш погляд, слід додати ще такі якості, які потребують розвитку в соціально активної молоді, як:

- громадянська совість;
- самовладання, вміння працювати в команді;
- уважність і спостережливість;
- любов до людей;
- оптимізм.

У всьому світі за останнє століття з'явилося багато проблем, і більшість з них через зухвалість та байдужість жителів. Є люди, які вже намагаються змінити життя на краще для теперішнього і майбутнього поколінь. Однак, до цієї діяльності треба залучати молодь для отримання позитивного результату. Є молоді люди, які байдужі до суспільно-політичного життя. Хоча є й ті, які готові брати участь у перетворенні життя громади. Як правило, їм бракує знань та підтримки, а також тих людей, які б підштовхнули їх до активних дій. Саме на це, на нашу думку, мають створюватися та впроваджуватися молодіжні школи інноваційного характеру – «Молодіжні школи соціальної активності».

У таких школах має проводитися зустріч з активними громадськими діячами, тими, хто вже має певний досвід впровадження соціальних проєктів. У таких школах актуально створювати живі бібліотеки, де буде очне спілкування з представниками України та країн Європейського Союзу по впровадженню соціальних проєктів з формування соціально активної позиції молоді. У школах варто плекати соціальні ініціативи, якими будуть керувати найбільш активні учасники та стимулювати таким чином до всебічного розвитку інших учасників таких шкіл [17].

Окрім шкіл інноваційного характеру, на нашу думку, необхідно створювати сучасний громадський простір для підвищення загального рівня освіченості та соціальної активності жителів відповідного регіону, на який спрямовано інноваційні технології формування та розвитку соціально активної позиції молоді відповідно до європейських стандартів через використання та поповнення людського капіталу.

Крім того, для розв'язання навчальних завдань в межах освітніх закладів щодо розвитку людського капіталу як чинника формування соціально активної молоді європейського характеру варто застосовувати такі інтерактивні форми навчальної діяльності, які більш широко та креативно розкривають людський капітал у майбутньому, а саме: кейс-технології; круглий стіл; дебати; ділові ігри; кейс-стаді; тренінги; відео конференції; «мозковий штурм»; фокус-групи; рольові ігри; групові дискусії; метод проєктів.

Окрім вище зазначених основних варто додати наступні інноваційні: e-learning; m-learning; u-learning; f-learning; blended-learning; зміна робочих зон (The Station Rotation Model); перевернутий клас (The Flipped Classroom Model); автономна група (The Lab Rotation Model); індивідуальна траєкторія (The Individual-Rotation Model).

Слід також звернути особливу увагу на новітню технологію педагогіки та бізнесу – хакатон. Це захід, під час якого команди вирішують певну проблему в обмежений період часу. У кінці хакатону кожна з команд представляє свій результат перед журі. Переможці отримують винагороди та необхідну підтримку під час доопрацювання та запуску свого проєкту. Власне кажучи, це можливість повного занурення за пару днів вплинути на сферу, яка вас цікавить, створивши конкретне рішення і представивши його світу [20, с. 125-126]. Вважаємо, що новітню технологію педагогіки та бізнесу потрібно впроваджувати в школах інноваційного характеру для розвитку людського капіталу як чинника формування соціально активної молоді в умовах становлення європейського соціального простору в Україні.

Отже, використання вищезазначених сервісів, методик, технологій у розвитку соціально активної позиції молоді в умовах європейської інтеграції України як в навчальних умовах освітніх закладів, так і поза ними є дієвим засобом підвищення якості життя сучасного

українського суспільства. Вбачаємо необхідність в пошуку найбільш сприятливих технологій, методів, засобів для формування активної громадянської позиції українців на сучасному етапі в умовах необхідності зміцнення соціальної безпеки нашої держави.

4.2. Людський капітал як фактор регіонального розвитку соціально активної молоді

Однією з вагомих передумов розвитку соціально активної молоді, яка буде модернізувати та відстоювати європейські цінності та створювати європейський простір для справедливого та якісного майбутнього, є розвиток та використання людського капіталу.

Слід зауважити, що єдиної спільної думки щодо трактування та змістового наповнення категорії «людський капітал» не визначено. Вітчизняні та зарубіжні науковці подають багатоаспектне визначення цієї дефініції, яка має синтетичний характер, що знаходить прояв у процесі розширеного відтворення. Витоки вивчення процесів формування людського капіталу знайшли своє віддзеркалення у роботах західних вчених Г. Беккера, А. Сміта, Л. Туроу, Т. Шульца, І. Фішера та інших [22].

Соціально-економічний аналіз даної категорії здійснювали такі вітчизняні науковці як: В. Антонюк, Д. Богиня, В. Геєць, Н. Голікова, О. Грішнова, М. Долішній, Я. Ларіна, М. Ніколайчук, Р. Пустовійт, Г. Яловий. У них простежується багатоманітність підходів як до змістового наповнення цього поняття, так і до оцінки віддачі, соціальних параметрів, ефективності використання, внеску в економічне зростання.

Поняття людського капіталу є природним розвитком і узагальненням понять людського фактора і людського ресурсу, проте людський капітал є ширшою економічною категорією [3]. Людський капітал в широкому сенсі в рамках цього дослідження – це інтенсивний продуктивний чинник економічного розвитку, розвитку суспільства і сім'ї, що включає освічену частину трудових ресурсів, знання, інструментарій інтелектуальної й управлінської праці, місце існування і трудової діяльності, що забезпечують ефективно і раціональне функціонування людського капіталу як продуктивного чинника розвитку [7, с. 15]. Тобто людський капітал визначають як якість життя, здоров'я, інтелект, якісна і продуктивна праця, знання.

Людський капітал включає в себе систему характеристик, які визначають спроможу людини до творчої праці з метою створення товарів, послуг, тобто якості робочої сили індивідуума, сукупного працівника підприємства, фірми, корпорації, країни, і проявляються у ході розширеного відтворення [7, с.16]. Таким чином, чим більш досконалим є людський капітал, який виражається у рівні освіти, знань, кваліфікації, досвіду, тим більшими є можливості людини до продуктивного та якісного самовираження у житті.

Причини нашої уваги до людського капіталу в контексті розвитку соціально активної європейської молоді полягають в тому, що: по-перше, людський капітал є одним з найбільш цінних ресурсів, оскільки людина як особистість є і початковим, і кінцевим вектором соціально-економічного розвитку; по-друге, активізація потенціалу людини є найбільш потужним чинником підвищення конкурентоспроможності держави у різних сферах, базовою передумовою досягнення зростання та сталого розвитку.

Термін «людський капітал» був запропонований американським економістом, лауреатом Нобелівської премії (1979 р.) Т. Шульцем у 1961 році. Він стверджував, що в людський капітал, так само як в інші види капіталу, необхідно здійснювати інвестиції, що сприятиме підвищенню рівня продуктивності праці і, відповідно, збільшенню добробуту суспільства [6].

Узагальнюючи сучасне розуміння людського капіталу, можна констатувати, що це – форма організації, функціонування і розвитку продуктивних сил людини, яка включена в систему соціально-інноваційної сфери суспільства в якості провідного фактора економічного

зростання і рушійного вектора суспільного відтворення та єдиного ресурсу, який має здатність оновлюватись та вдосконалюватись.

Вкладаючи та розвиваючи людський капітал, маємо можливість отримати «якісний кінцевий продукт». Відповідно важливо акцентувати свою увагу на молодь, тобто на їх продуктивні здібності, вміння, що здобуваються через освіту і професійну підготовку; фізіологічні характеристики особистості та стан здоров'я; можливість доступу до інформації, географічну мобільність; психологічні характеристики, що впливають на потреби та мотиваційні процеси.

На основі аналізу наукових джерел Л. Артеменко визначає такі основні структурні елементи важливого людського капіталу, що, ми вважаємо, сприяє соціально активній позиції сучасної європейської молоді, а саме:

- професійні знання, вміння, інтелект;
- можливість особи виконувати покладені на неї функції та обов'язки, розвиватись, розширювати свої здібності та опановувати нові сфери діяльності;
- вроджені здібності – індивідуальні властивості людини, які значною мірою визначаються генетикою;
- здоров'я особистості – визначається її способом життя, якістю харчування, заняття спортом;
- особисті риси та психологічні особливості – фізична сила, працездатність, імунітет, темперамент, період активної трудової діяльності;
- мобільність – здатність особи збирати, опрацьовувати, відбирати необхідну інформацію та ефективно її використовувати, також на її рівень впливає матеріальний стан людини;
- досвід – напрацьовується в процесі трудової діяльності;
- мотивація – пошук місця роботи з вищим рівнем доходу, кращим психологічним кліматом, що стимулює індивіда до накопичення та досвіду, спонукання до дії, визначає її організованість, активність [2].

Вищезазначені складові людського капіталу взаємозалежні та доповнюють одне одного. Так, фізичне та моральне здоров'я суттєво впливає на інтелект людини, її здатність до засвоєння нової інформації, генерування ідей, вирішення завдань. Більш того, риси характеру можуть перешкоджати або допомагати людині розвиватись, здійснювати активну діяльність, що призводить до створення відповідної атмосфери в колективі та впливає на спроможність до співпраці з партнерами та з колегами [2]. Відповідно важливим є виховання молоді людини як цілісної всебічно розвинутої особистості.

Дослідник М. Хромов констатує, що цілісність механізму стратегії розвитку людського капіталу визначається взаємозалежністю його елементів, тобто зміна одного з них призводить до зміни інших [14].

Крім того, О. Білецький виділяє креативність людського капіталу у формуванні соціальної активності як один із стратегічних ресурсів самовираження та резервів організації і, через накопичені інтелектуальні знання та високі технології, здатний створювати частку інноваційної та наукоємної продукції [3, с.23].

Згідно з дослідницею Л. Артеменко, ядром теорії людського капіталу, який стає якісною передумовою формування соціально активної особистості визнається усвідомлення необхідності цілеспрямованого інвестування в людину, що сприяє формуванню і розвитку якості знань [2].

Таким чином, інвестиції в людський капітал, як не лише джерела майбутньої економічної динаміки, а й передумова до свідомості соціально активної позиції молоді мають стати стратегічним напрямом державної політики.

Отже, цілісну концепцію формування та використання людського капіталу як чинника становлення соціально активної позиції молоді відповідно до європейських стандартів можна сформулювати наступними загальними вимогами:

- постійний процес, у результаті якого особистість досягає свого найвищого потенціалу;
- намагання об'єднати такі процеси, як освіта, робота, активне громадське життя;
- формування навичок і розвиток людини, тобто в умовах європеїзації вона отримує новий життєвий та професійний досвід. Наприклад, навчання протягом життя в різних сферах та групах: в колективі, організаціях та приватних підприємствах, безперервний зв'язок освіти з практикою, з трудовою діяльністю людини протягом всього періоду праці; здатність до аналітичного мислення, творчого застосування накопичених знань, навичок для генерації інноваційних ідей та їх реалізації; вміння працювати в команді, креативність до вирішення різних задач; потреба розширення соціальних інвестицій в людський капітал як джерела соціально-економічного розвитку, конкурентоздатності країни в ХХІ столітті нових інформаційних технологій для забезпечення гідних стандартів життя кожного громадянина;
- процеси створення нових знань, використання і розповсюдження інформації, що створює передумови для появи і розвитку нових якостей людського капіталу, які втілюються в інноваційних формах людського капіталу.

Виходячи з аналізу досліджень з даної тематики, можна зробити висновок, що для носіїв таких форм людського капіталу, за яких можна спостерігати підвищений інтерес до соціально активної позиції молоді, характерними є комп'ютерна грамотність, вміння користуватися Інтернетом, володіння іноземними мовами, бути творчою людиною, тобто працею, спрямованою на генерацію нових ідей та продуктів.

Людський розвиток та вкладення у нього інвестиції – це не лише забезпечення соціально активної європейської молоді, але й процес розширення можливостей вибору людини, серед яких на всіх стадіях соціально-економічного розвитку держави головними є:

- можливості протягом життя вести здоровий спосіб життя;
- можливості здобути освіту;
- можливості доступу до ресурсів, необхідних для забезпечення нормального життєвого рівня;
- можливості реалізовувати власну політичну, економічну та соціальну свободи;
- право на творчість й самоповагу тощо.

Людський розвиток передбачає надання гарантій індивідуальних прав і свобод людини за різними напрямками розвитку особистості в суспільстві.

Тим часом, освіта в сучасних умовах стає все більш відкритою і доступною для багатьох людей, які мають потребу й бажання покращувати свої знання, професійні якості, компетенції. Освіта є головним важелем у розвитку людського капіталу як чинника формування соціально активної європейської молоді. Поряд із звичайними формами навчання активно розвиваються дистанційні, зокрема онлайн, які й обумовлюють доступність освіти. Перші спроби використання Інтернету в освітній діяльності зробив Тюбінгенський університет, який у 1999 р. розмістив у мережі свої лекційні матеріали. Сьогодні існує понад 50 світових вебресурсів безкоштовної онлайн освіти. У 2012 р. стартували три найбільші проекти, які пропонують онлайн програми для студентів з усього світу: Coursera (заснований професорами Стенфордського університету), edX (спільний проект Масачусетського технологічного інституту і Гарвардського університету) та Udacity (заснований професорами Стенфордського університету). Найуспішнішим із них є Coursera – проект, який вже подолав позначку в 6 мільйонів студентів з 190 країн [14]. Звернення до таких аспектів розвитку інтерактивної освіти є важливим в аналізі подальших перспектив

щодо впровадження спеціальних інноваційних технологій у формуванні соціально активної особистості.

Цей проект дозволяє пройти повний інтерактивний курс, який викладається професором однієї з кращих шкіл світу. Його місія – навчити мільйони студентів з усього світу, змінюючи традиційні методи навчання. Зараз проект включає 599 курсів, розроблених викладачами 108 університетів з 16 країн. Курси пропонуються англійською, французькою, італійською, іспанською, німецькою, арабською, російською та китайською мовами з субтитрами на багатьох мовах світу, в т.ч. і українською [22].

Таким чином, онлайн освіта стала можливою завдяки активному розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій, а онлайнві освітні платформи дозволяють отримати найбільш сучасні знання у зручний для людини спосіб та час.

Фактором, який впливає на мобільність людського капіталу, є глобалізація та, у випадку України, європеїзація, яка являє собою неухильне зростання взаємозалежності окремих країн та регіонів і формування глобальних ринків, у тому числі і глобального ринку праці, а також спільного європейського економічного простору та європейського ринку праці. Така глобалізація відкриває нові можливості завдяки технологіям та інвестиціям, підвищує рівень мобільності молоді, що зумовлює зростання рівня конкуренції між ними, а це в свою чергу – прагненням до активної позиції [4]. Разом з тим глобалізаційні процеси диктують нові вимоги до молоді з точки зору її професійності, мобільності, рівня володіння новими технологіями, іноземними мовами, навичками комунікації з різними категоріями людей.

Крім того, до інноваційних форм людського капіталу, окрім онлайн освіти, слід віднести: використання у своїй діяльності інформаційно-комп'ютерних технологій, віртуальне співробітництво, знання іноземних мов, професійна відповідальність, мобільність.

Підводячи підсумок, можна зробити такі висновки й узагальнення:

- по-перше, для підвищення рівня людського капіталу в нашій державі необхідними є позитивні зміни в різних сферах життя. Так, важливими є політична стабільність, соціальний захист, економічний розвиток, охорона здоров'я, освіта та культура, збереження навколишнього середовища, дієва міграційна політика.
- по-друге, в напрямку утвердження концепції людського розвитку в Україні необхідно спиратись на соціальний капітал, який, на відміну від фізичного та людського, базується на кооперативних засадах, узгоджених нормах поведінки та взаєморозумінні як на рівні сім'ї, так і на рівні держави. По-третє, незважаючи на важливість покращення матеріального добробуту в житті кожного громадянина і суспільства в цілому, для зростання рівня життя сьогодні актуальними є загально людські та демократичні цінності: прагнення до свободи, повазі до життя і гідності, потреби в дозвіллі, залученні до культурного життя і наукової діяльності, громадської активності, збереженні природи і житті в злагоді з нею тощо.

4.3. Соціально відповідальна молодь як потенціал регіонального розвитку в умовах децентралізації

Сучасний суспільно-політичний розвиток нашої держави вимагає нового розуміння змісту діяльності молоді в органах влади, в тому числі й в органах місцевого самоврядування. Вони виступають однією із активних форм участі громадян в управлінні суспільними справами.

Найлегше побачити систему взаємодії молоді з політичними та суспільними процесами на локальному місцевому рівні, а саме в органах місцевого самоврядування на території окремих регіонів, сіл та селищ. Зосередження уваги взаємодії та роботи молоді з місцевою

владаю дають нам змогу більш детально оцінити та охарактеризувати таку важливу європейську якість розбудови громадянського суспільства як соціальна відповідальність.

Поняття соціальної відповідальності для вітчизняної науки не є новим. Проте його опредметнення в діях представників влади викликає низку протиріч. Реалізація соціальної відповідальності в діях державних органів влади специфічна залежно від рівня їх діяльності. Саме від органів місцевого самоврядування населення очікує більшої публічності та дієвості. Адже вони сприймаються представниками громади, як люди, яких було обрано з метою захисту їх прав та інтересів на місцях.

На думку Ю. Горемикіної та Т. Калашнікової успішна реалізація принципу соціальної відповідальності органами місцевого самоврядування суттєво впливає на імідж органів влади загалом, оскільки за своїм статусом перші є достатньо наближеними до конкретного громадянина та його потреб, і саме завдяки їх роботі у нього формуються певні судження про функціонування владних структур [5, с.158]. За умови наявності реального діалогу між місцевим органом влади та громадянами, у ході якого враховуються думки всіх сторін стосовно організації життя у громаді та вирішення актуальних для неї питань, слід констатувати, що місцевий орган влади виявляє і несе соціальну відповідальність.

Дослідниця А. Колповська у своєму дослідженні акцентує увагу на тому, що соціальна відповідальність особи, яка є представником органів місцевого самоврядування проявляється через усвідомлення обов'язку перед суспільством, бажання допомагати громаді, якісно виконувати свою роботу [11]. Сучасні дослідники виділяють низку складових соціальної відповідальності. До них можна віднести: спрямованість на сталий розвиток, впровадження інновацій, зниження корупції, розвиток громадянського суспільства, територіальний розвиток, поліпшення екологічного стану, підвищення рівня життя жителів громади, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу та ін.

Основними напрямками розвитку соціальної відповідальності є: підвищення інформованості населення з питань соціальної відповідальності, що можливе шляхом прийняття відповідних законодавчих ініціатив, надання грантів або кредитів на розвиток цієї сфери, проведення наукових конференцій та семінарів, розробки інформаційних ресурсів (брошури, сайти); підвищення відкритості дій органів місцевого самоврядування на основі введення законодавчо закріпленої звітності перед громадою, розробки інструкції щодо технології звітування та механізмів використання санкцій за невиконання цієї умови; підвищення ефективності діяльності громадських організацій шляхом делегування суспільних послуг; побудова партнерських відносин між місцевим самоврядуванням та бізнесом з метою спільної розробки та реалізації суспільно важливих проектів, забезпечення соціально-економічного розвитку громади тощо,

Разом з тим етап становлення інституту соціальної відповідальності в діяльності органів місцевого самоврядування Миколаївського району в більшості випадків не виправдовує стратегічного плану щодо розвитку європейських цінностей у побудові громадянського суспільства через призму взаємодії громади та місцевої влади.

На основі аналізу результатів проведених бесід серед населення та власного спостереження, аналізу документів, таких як: субвенцій – надходження бюджету до сільських рад, протоколів кількості та якості проведених сесій та прийнятих рішень, існування офіційних вебпорталів чи груп розповсюдження та доступу до публічної інформації, можемо скласти сьогоденний «портрет» ефективності функціонування органів місцевої влади Миколаївського району Миколаївської області.

Окрім цього, про невтішний загальний стан розвитку з точки зору надходжень загального фонду до зведених бюджетів Миколаївської області можна спостерігати в рисунках (див. Рис. 4.1, Рис. 4.2.), в кожному з яких визначено місце Миколаївського району [13, с.57-77].

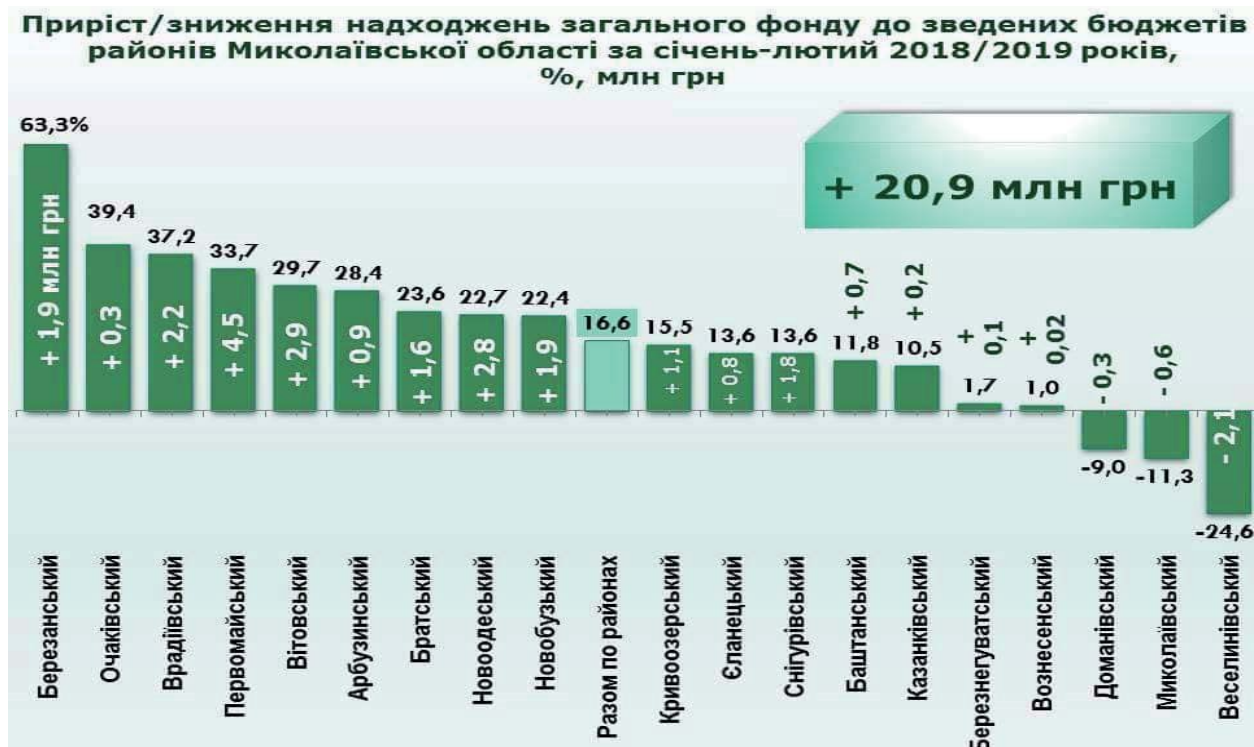

Рис. 4.1. Надходження загального фонду до зведених бюджетів районів Миколаївської області

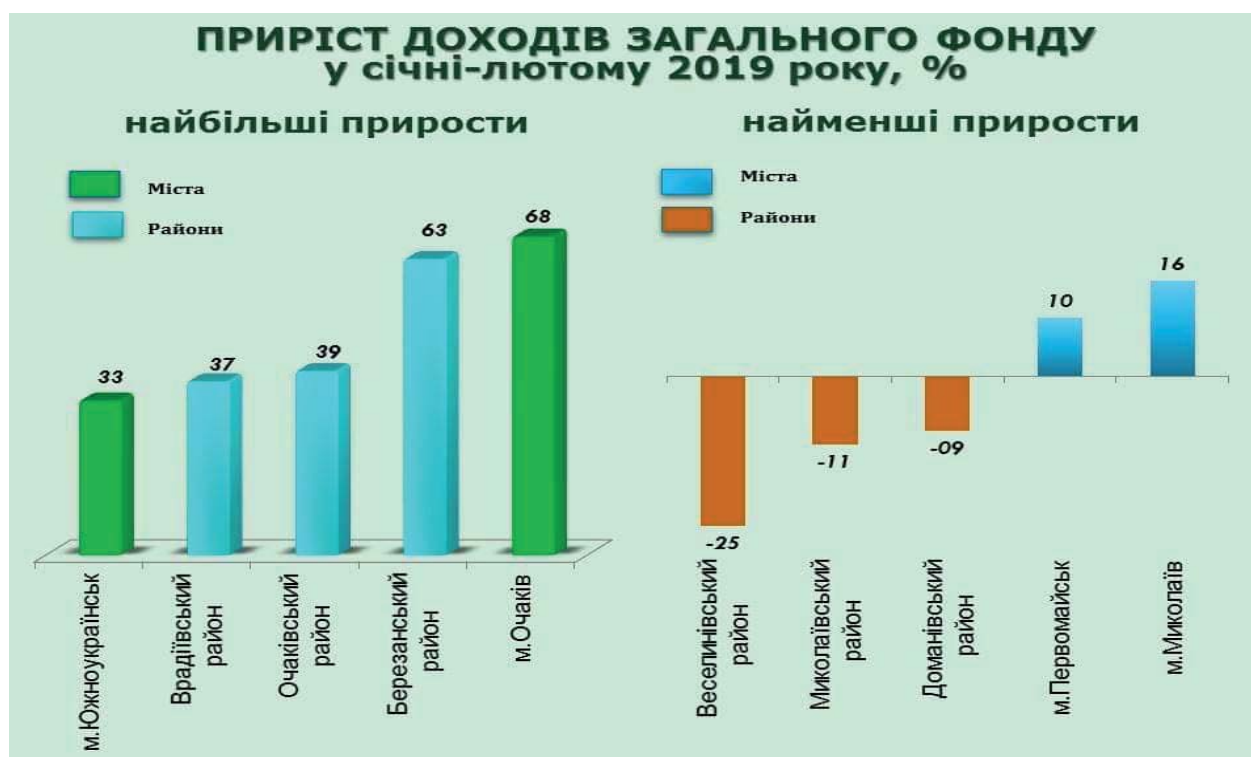

Рис. 4.2. Приріст доходів загального фонду Миколаївської області

Згідно з представленими показниками: 1) надходження загального фонду до зведених бюджетів районів Миколаївської області, 2) приріст доходів загального фонду Миколаївської області, можна побачити, що Миколаївський район представлений у негативних показниках і є одним із найгірших районів Миколаївської області.

На базі таких порушень Закон України «Про органи місцевого самоврядування», Закон України «Доступ до публічної інформації» сільських рад, створюються офіційні чи неофіційні ініціативні групи, які намагаються допомогти населенню досягнути питань справедливості та відновити взаємодію між органами місцевого самоврядування та громадою. Практика таких груп нетривала, оскільки більшість з них зазнає поразки або відступає через масову корупцію на рівні району, у тому числі у судовій владі.

Згідно з Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», орган та посадові особи місцевого самоврядування є підзвітними, підконтрольними і відповідальними перед територіальними громадами. Вони періодично, але не менш як два рази на рік, інформують населення про виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку, місцевого бюджету, з інших питань місцевого значення, звітують перед територіальними громадами про свою діяльність [9]. Але, за результатами аналізу бесід у жодній з громад сільських рад, таких як: Кривобалківська, Петрівська, Веснянська, означені заходи не відбуваються.

Ініціативні групи у разі порушення їх права доступу до публічної інформації офіційно звертаються до Уповноважених справ людини, але якісного результату це не дає, все завершується адміністративним покаранням, після чого дуже часто ситуації з не доступом громади до публічної інформації продовжуються.

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» зазначається, що «територіальна громада у будь-який час може достроково припинити повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування, якщо вони порушують Конституцію або закони України, обмежують права і свободи громадян, не забезпечують здійснення наданих їм законом повноважень» [9]. Але реалізація означеного закону у разі низки порушення прав громади, корупції, фінансових махінацій, перевищення своїх повноважень, прийняття усіх рішень без згоди громади є неможливою, якщо громада є соціально неактивною, не відповідає нормам громадянського суспільства.

Ще Платон казав: «У покарання за громадянську пасивність люди отримують владу злодіїв». Значна частина сільських, селищних рад – саме той яскравий приклад отримання неповноцінної влади, яка продовжує розвиватися через пасивність громади.

Дещо протилежного значення має розвиток сіл, які входять до ОТГ Радсад. У процесі комунікативної взаємодії, відзначаємо загальну задоволеність жителів сіл щодо розвитку та благоустрою території проживання, мінімально необхідною взаємодією з громадою та звітуванням щодо витрачених бюджетних коштів та пророблену роботу. У свою чергу, Нечаянське та Радсадівське ОТГ показує приклад іншим селам Миколаївського району щодо участі в проектах, які дозволяють отримувати додаткове фінансування на розвиток вагомих напрямів життєдіяльності (будинки культури, стадіони, школи, дитячі садки) [13, с. 57-58].

Відповідно, для розвитку органів місцевого самоврядування Миколаївського району до зразка європейського стандарту, варто визначити ризик пріоритетних напрямів щодо корекції виникаючих незначних проблем та повної ліквідації факторів, руйнуючих право сільських, селищних громад, ОТГ до повноцінного об'єму використання прав громадян на життя у високорозвинених суспільних громадах європейського зразка.

Для задоволення означеної потреби варто скласти, на початковому етапі, програму мінімум (мінімальна програма дій), яка має містити наступну мету:

- зміцнення засад громадянського суспільства розвитку демократії;

- удосконалення правових засад місцевого самоврядування сільських, селищної, міської рад району;
- зміцнення матеріально-фінансової основи місцевого самоврядування;
- розвиток ініціативи населення у вирішенні питань місцевого значення;
- поліпшення умов для забезпечення життєдіяльності та соціального захисту населення, забезпечення якісного надання громадських послуг населенню.

Відповідно до мети мають бути спрямовані наступні завдання:

- сприяння формуванню економічно-достатніх територіальних громад району;
- удосконалення управління об'єктами права комунальної власності та спільної власності територіальних громад району;
- надання методичної допомоги сільським, селищній та міській радам району;
- підвищення професійного рівня посадових осіб органів місцевого самоврядування, забезпечення підготовки кадрів для цих органів [13, с.57-77].

Варто виокремити проведення просвітницької діяльності з питань розвитку місцевого самоврядування району, а саме:

- відзначення державних та професійних свят, ювілеїв та подій районного значення. Придбання необхідної атрибутики для святкування цих заходів (вітальні листівки, цінні подарунки, призи, корзини квітів, траурні вінки, тощо);

- залучення громадських організацій, наукових установ, жителів сіл, селища і міста до процесу розвитку місцевого самоврядування; коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел не заборонених законодавством України;

Відповідно до означених завдань, ми пропонуємо використовувати досвід сільських рад, ОТГ, які мають яскравий приклад всезадоволеності громади розвитком сіл, загальним благоустроєм та орієнтацією на кожен особистість, а саме:

- удосконалення надання адміністративних і громадських послуг населенню;
- створення фонду підтримки перспективних ідей та ініціатив щодо місцевого розвитку;

- створення центру досягнень територіальних громад;
- щорічне проведення районного огляду сіл, селища та міста району щодо благоустрою, підтримання громадського порядку та ін., повноцінного виконання своїх обов'язків голови чи старости щодо своїх посадових обов'язків та взаємодії з громадою;

- проведення районного конкурсу в номінації: «Кращий сільський, селищний та міський голова»;

- організація проведення конкурсу серед молоді району на кращу працю з удосконалення роботи і вирішення проблем місцевого самоврядування нашого району;

- зміцнення власної дохідної бази органів місцевого самоврядування та підвищення ролі місцевих податків та зборів у формуванні доходів місцевих бюджетів району;

- розроблення та реалізація проекту «Участь молоді в розвитку місцевого самоврядування району»;

- забезпечення публікацій в засобах масової інформації про роботу та вирішення проблем у сфері районної, міської, селищної та сільських рад району;

- сприяння співробітництву по укладенню та виконанню угод органів місцевого самоврядування району із органами місцевого самоврядування інших регіонів країни, іноземних держав, міжнародними організаціями та фондами з питань розвитку місцевого самоврядування, дружби та культурно-просвітницької діяльності;

- проведення капітального та поточного ремонтів та здійснення інших видатків на об'єкти, що знаходяться у спільній власності територіальних громад Миколаївського району та перебувають на балансі Миколаївської районної ради;

- навчання та підвищення кваліфікації посадових осіб органів місцевого самоврядування, голів постійних комісій районної ради, представників депутатського корпусу;
- участь у міжнародних, всеукраїнських та обласних конкурсах проектів і програм розвитку місцевого самоврядування, їх співфінансування їх переможців і призерів;
- окремі заходи на виконання розпоряджень та доручень голови, зокрема: круглі столи, конференції, семінари, офіційні зустрічі з керівниками міжнародних установ, організацій, фондів, проектів та програм, керівниками органів місцевого самоврядування, у тому числі інших регіонів, офіційні прийоми головою районної ради, збори, фестивалі, інші заходи за участю представників органів місцевого самоврядування та громадськості;
- відзначення грамотами, подяками, нагородами, відзнаками, вітальними листівками та іншими подарунками з нагоди професійних, державних свят, пам'ятних дат та днів народжень;
- розробка сайту кожної сільської ради, ОТГ, який буде містити вичерпну інформацію про діяльність органів місцевого самоврядування;
- фінансова звітність не лише перед органами державної влади, а й перед жителями громади раз у квартал. Форма звітності, залежно від вимог громади – на сайті, письмові звіти у місцевих газетах, усно перед мешканцями сіл, що забезпечить можливість діалогу;
- проведення щоквартального моніторингу нагальних проблем громади (на основі опитування або письмових побажань жителів ОТГ представники місцевого самоврядування визначають ті реальні проблеми, вирішення яких покращить життєдіяльність громади) [13, с. 57-58].

Сучасні тенденції розвитку сіл та ОТГ Миколаївського району, на нашу думку, відрізняються від тих цінностей та стандартів європейського характеру у побудові громадянського суспільства та соціальної відповідальності на рівні місцевого самоврядування, які проголошувала влада України при взятті курсу на децентралізацію.

Отже, розвиток місцевого самоврядування в Україні багато в чому залежить від соціальної активності молоді, яку ми розглядаємо як комплекс якостей і властивостей молодих людей, що є умовою їх професійної підготовки, ідейно-морального удосконалення, засвоєння цінностей людської культури і самореалізації в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Висновки та узагальнення до розділу IV

Соціальна активність молоді передбачає включення її у соціально-економічні, політичні, духовні та інші процеси, під час яких формується громадянська відповідальність кожного суб'єкта. Однією з передумов розвитку соціально активної молоді є розвиток та використання людського капіталу. Підвищення рівня людського капіталу в нашій державі залежить від позитивних змін в різних сферах життя:

- *політична стабільність,*
- *соціальний захист,*
- *економічний розвиток,*
- *охорона здоров'я,*
- *освіта та культура,*
- *збереження навколишнього середовища,*
- *дієва міграційна політика.*

Незважаючи на важливість покращення матеріального добробуту в житті кожного громадянина і суспільства в цілому, для зростання рівня життя актуальними є загально людські та демократичні цінності: прагнення до свободи, повазі до життя і гідності, потреби в дозвіллі, залученні до культурного життя і наукової діяльності, громадської активності, збереженні природи і житті в злагоді з нею тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні питання суспільних трансформацій в Україні: безпековий та євроінтеграційний виміри : моногр. / під заг. ред. Ю. В. Палагнюк, С. І. Шкірчака та ін. – Миколаїв : Видавництво ЧНУ імені Петра Могили, 2018. – 300 с.
2. Артеменко Л. Людський капітал: наукові підходи та стан формування в Україні. Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/18611/2/ГЕВ_2016v50n1_Artemenko_L-Human_capital_scientific_22-31.pdf.
3. Білецький О.В. Формування і використання людського капіталу в інноваційній економіці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / О. Білецький. – ДНУ. Вінниця, 2016. – 23 с.
4. Голікова Н.В. Людський капітал як фактор зростання та розвитку економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Ін-т екон. прогноз. НАН України / Н. Голікова. – Київ, 2014. – 24 с.
5. Горемикіна Ю.В. Специфіка соціальної відповідальності органів місцевого самоврядування / Ю. Горемикіна, Т. Калашнікова // Причорноморські економічні студії. – 2018. – Вип. 25. – С. 158-163.
6. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. Грішнова. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2001. – 254 с.
7. Денисенко М.П. Інноваційний розвиток суспільства на основі інтелектуального капіталу / М. Денисенко // Наукові записки серія «Економіка». – 2013. – Вип 23. – С. 15-19.
8. Державна євроінтеграційна політика України: теорія, методологія, механізми : моногр. / Ю. В. Палагнюк. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. – 400 с.
9. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 20 жов. 2019 №24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.
10. Карамушка М.І. Особливості формувального експерименту для розвитку психологічних якостей соціально активної молоді / М. Карамушка // Актуальні проблеми психології. – 2016. – Том I. – Вип. 45. – С. 111-115.
11. Колповська А.М. Розвиток концепції соціальної відповідальності в муніципальному управлінні: автореф. дис. канд. наук з держ. упр. / ДРІДУ НАДУ / А. Колповська. – Дніпро, 2014. – 20 с.
12. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: Проект // Педагогічна газета АПН. – 2000. – №6. – С.4-6.
13. Костева Т.Б., Файчук О.Л. Соціальна відповідальність органів місцевого самоврядування як крок до розвитку громадянського суспільства (на прикладі Миколаївського району) / Т. Костева, О. Файчук // Публічне управління та регіональний розвиток. – 2019. – №3. – С. 57-77.
14. Механізм реалізації стратегії розвитку людського капіталу України: моногр. / за аг. ред. М.І. Хромов. – Донецьк : Ноулдж, 2013. – 254 с.
15. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 24 с.
16. Одегов Ю.Г. Економіка труда / Ю. Одегов, Г. Руденко, Л.Бабынина. – М. : Издательство «Альфа-прес», 2017. – 760 с.
17. Палагнюк Ю.В., Файчук О.Л., Костева Т.Б. .Особливості соціальної активності молоді України в умовах євроінтеграції [Електронний ресурс] / Ю. Палагнюк, О. Файчук, Т. Костева // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2019. – №2. – Режим доступу : http://el-zbirn-du.at.ua/2019_2/20.pdf.
18. Регіональний людський розвиток / Державний комітет статистики України. – К., 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_rir_zb.htm
19. Ринок праці: навч. посіб. 2-го вид. перероб. та доп. / Чернявська О.В. – К. : «Центр учбової літератури», 2017. – 522 с.
20. Чорна К.І. Основні пріоритети у вихованні національної самосвідомості і громадянської культури старшокласників / К. Чорна // Педагогіка і психологія. – 1994. – №1. – С. 125-132.
21. Шеремет А. М. Патріотичне виховання сучасної молоді як цілісний,цілеспрямований, свідомоорганізований процес становлення та розвитку особистості [Електронний ресурс] / А. Шеремет //

Наукове мислення. – Режим доступу : <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/49-dev-yatnadtsyata-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/434-patriotichne-vikhovannya-suchasnoji-molodi-yak-tsilisnij-tsilespryamovaniy-svidomoorganizovaniy-protses-stanovlennya-ta-rozvitku-osobistosti>.

22. Яловий Г.А. Теорія людського капіталу як методологія формування інноваційної системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exeeri_2015_12_6.

References

1. Palahniuk, Yu.V., & Shkirchaka, S.I. (Ed.). (2018). *Aktualni pytannia suspilnykh transformatsii v Ukraini: bezpekovi ta yevrointehratsiyni vymiry* [Current issues of social transformations in Ukraine: security and European integration dimensions]. Mykolaiv : Vydavnytstvo ChNU imeni Petra Mohyly [in Ukrainian].
2. Artemenko, L. Liudskiy kapital: naukovi pidkhody ta stan formuvannia v Ukraini. Formuvannia mekhanizmu zmitsnennia konkurentnykh pozytsii natsionalnykh ekonomichnykh system u hlobalnomu, rehionalnomu ta lokalnomu vymirakh [Human capital: scientific approaches and the state of formation in Ukraine. Formation of the mechanism of strengthening of competitive positions of national economic systems in global, regional and local dimensions]. *elartu.tntu.edu.ua*. Retrieved from http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/18611/2/GEB_2016v50n1_Artemenko_L-Human_capital_scientific_22-31.pdf [in Ukrainian].
3. Biletskyi, O.V. (2016). Formuvannia i vykorystannia liudskoho kapitalu v innovatsiinii ekonomitsi [Formation and use of human capital in the innovative economy]. *Extended abstract candidate's thesis*. Vinnytsia: DNU [in Ukrainian].
4. Holikova, N.V. (2014). Liudskiy kapital yak faktor zrostannia ta rozvytku ekonomiky [Human capital as a factor of economic growth and development]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: In-ekon. prohnozuv. NAN Ukrainy [in Ukrainian].
5. Horemykina, Yu., & Kalashnikova, T. (2018). Spetsyfika sotsialnoi vidpovidalnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Specifics of social responsibility of local governments]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, 25, (pp. 158-163) [in Ukrainian].
6. Hrishnova, O.A. (2001). *Liudskiy kapital: formuvannia v systemi osvity i profesiinoi pidhotovky* [Human capital: formation in the system of education and professional training]. Kyiv: T-vo «Znannia» [in Ukrainian].
7. Denysenko, M.P. (2013). Innovatsiinyi rozvytok suspilstva na osnovi intelektualnogo kapitalu [Innovative development of society on the basis of intellectual capital]. *Naukovi zapysky seriia «Ekonomika» – Scientific notes series «Economy»*, 23, (pp. 15-19) [in Ukrainian].
8. Palahniuk, Yu.V. (2014). *Derzhavna yevrointehratsiina polityka Ukrainy: teoriia, metodolohiia, mekhanizmy* [State European integration policy of Ukraine: theory, methodology, mechanisms]. Mykolaiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini vid 20 zhov. 2019 No24 [Law of Ukraine On Local Self-Government in Ukraine of October 20. 2019 No24]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
10. Karamushka, M.I. (2016). Osoblyvosti formuvalnogo eksperymentu dlia rozvytku psykhologichnykh yakosti sotsialno aktyvnoi molodi [Peculiarities of the formative experiment for the development of psychological qualities of socially active youth]. *Aktualni problemy psykhologii – Actual problems of psychology*, (Vols. 1), 45, (pp. 111-115) [in Ukrainian].
11. Kolpovska, A.M. (2014). Rozvytok kontseptsii sotsialnoi vidpovidalnosti v munitsypalnomu upravlinni [Development of the concept of social responsibility in municipal management]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipro: DRIDU NADU [in Ukrainian].
12. Kontseptsiiia hromadianskoho vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti [The concept of civic education of the individual in the development of Ukrainian statehood]. (2000). *Pedahohichna hazeta APN – Pedagogical newspaper APN*, 6, (pp. 4-6) [in Ukrainian].
13. Kostieva, T.B., & Faichuk, O.L. (2019). Sotsialna vidpovidalnist orhaniv mistsevoho samovriaduvannia yak krok do rozvytku hromadianskoho suspilstva (na prykladi Mykolaivskoho raionu) [Social responsibility of local governments as a step towards the development of civil society (on the example of Mykolayiv district)]. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok – Public administration and regional development*, 3, (pp. 57-77) [in Ukrainian].

14. Khromov, M.I. (2013). *Mekhanizm realizatsii stratehii rozvytku liudskoho kapitalu Ukrainy [The mechanism of implementation of the strategy of human capital development of Ukraine]*. Donetsk: Noulidzh [in Ukrainian].
15. *Natsionalna doktryna rozvytku osvity Ukrainy u XXI stolitti [National doctrine of education development of Ukraine in the XXI century]*. Kyiv: Shkilnyi svit [in Ukrainian].
16. Odegov, Yu., Rudenko, G., & Babyinina, L. (2017). *Ekonomika truda [Labor economics]*. Moscow: Izdatelstvo «Alfa-pres» [in Ukrainian].
17. Palahniuk, Yu.V., Faichuk, O.L., & Kostieva, T.B. (2019). Osoblyvosti sotsialnoi aktyvnosti molodi ukrainy v umovakh yevrointehratsii [Features of social activity of youth of Ukraine in the conditions of European integration]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia – Theory and practice of public administration and local self-government*, 2. Retrieved from http://el-zbirn-du.at.ua/2019_2/20.pdf [in Ukrainian].
18. Rehionalnyi liudskyi rozvytok [Regional human development]. (2007). Kyiv. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_rir_zb.htm [in Ukrainian].
19. Cherniavska, O.V. (2017). *Rynok pratsi [Labor market]*. (2nd ed., rev.). Kyiv: «Tsentri uchbovoi literatury» [in Ukrainian].
20. Chorna, K.I. (1994). Osnovni priorytety u vykhovanni natsionalnoi samosvidomosti i hromadianskoi kultury starshoklasnykiv [The main priorities in the education of national identity and civic culture of high school students]. *Pedahohika i psykholohiia – Pedagogy and Psychology*, 1, (pp. 125-132) [in Ukrainian].
21. Sheremet, A.M. Patriotychne vykhovannia suchasnoi molodi yak tsilisnyi, tsilespryamovanyi, svidomoorhanizovanyi protses stanovlennia ta rozvytku osobystosti [Patriotic education of modern youth as a holistic, purposeful, consciously organized process of formation and development of personality]. *Naukove myslennia – Scientific thinking*. Retrieved from <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/49-devyatnadtsyata-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/434-patriotichne-vikhovannya-suchasnoji-molodi-yak-tsilisnij-tsilespryamovaniy-svidomoorganizovaniy-protses-stanovlennya-ta-rozvitku-osobystosti> [in Ukrainian].
22. Ialovy, H.A. *Teoriia liudskoho kapitalu yak metodolohiia formuvannia innovatsiinoi systemy [Theory of human capital as a methodology for forming an innovation system]*. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?pi_2015_12_6 [in Ukrainian].